

Proposta per a la participació de les famílies d'interns de centres penitenciaris a Catalunya. Posant en valor el rol de les famílies¹

Proposal for the involvement of families of inmates at prisons in Catalonia: highlighting the role of families

Alberto Caballero Marcos²

ORCID: 0000-0002-8037-8921

Núria Pujol Serna³

ORCID: 0000-0002-8246-6829

Recepció: 24/01/22. Revisió: 27/02/22. Acceptació: 23/03/22

Per citar: Caballero Marcos, A., i Pujol Serna, N. (2022). Proposta per a la participació de les famílies d'interns de centres penitenciaris a Catalunya. Posant en valor el rol de les famílies. *Revista de Treball Social*, 222, 93-113. <https://doi.org/10.32061/RTS2022.222.05>

Resum

L'article presenta propostes per promoure i facilitar la participació de les famílies com a agents de canvi en els processos de reinserció de les persones privades de llibertat a les presons catalanes. El document parteix, d'una banda, del programa marc del Model de Participació i Convivència dels centres penitenciaris de Catalunya (en endavant, MPiC) que ha anat desenvolupant la Secretaria de Mesures Penals, Reinserció i Atenció a la Victima (en endavant, SMPRAV) del Departament de Justícia de la Genera-

1 Diversos professionals del treball social dels centres penitenciaris Brians 2 i Lledoners van participar inicialment en la redacció d'aquest document, que va comptar amb la col·laboració i validació de la direcció dels SSEP, del Servei de Medi Obert i Serveis Socials i de les caps de programes de treball social dels centres penitenciaris de la província de Barcelona.

2 Diplomada en Treball Social i graduada en Sociologia. Àrea de Serveis Socials d'Execució Penal de Barcelona. Centre Penitenciari Lledoners. Secretaria de Mesures Penals, Reinserció i Atenció a la Victima, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya. alberto.caballero@gencat.cat

3 Graduada en Treball Social. Treballadora social de l'Àrea de Serveis Socials d'Execució Penal de Barcelona. Secretaria de Mesures Penals, Reinserció i Atenció a la Victima, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya. npujol@gencat.cat

litat de Catalunya. D'altra banda, té com a referència la idea que el rol actiu com a agent de canvi de l'entorn sociofamiliar de les persones internes és fonamental per garantir processos de reeducació i reintegració social, de desistiment de delictes i per evitar la reincidència delictiva, objectiu últim del model de rehabilitació de les presons catalanes, juntament amb la protecció a les víctimes. L'article posa en valor el rol dels treballadors socials per liderar aquests projectes, en el marc del treball dels equips multidisciplinaris, i el rol dels Serveis Socials d'Execució Penal (en endavant, SSEP). Per acabar, es presenta una experiència participativa de famílies al centre penitenciari Brians 2 en el marc del MPiC.

Paraules clau: Participació, família, vincles, reinserció, desistiment.

Abstract

This paper sets out proposals to foster the participation of families as agents of change in the reintegration processes of inmates in Catalan prisons. The document focuses firstly on the Model for Participation and Coexistence of Prisons in Catalonia (hereinafter, MPiC) framework programme, pursued by the Secretariat for Criminal Measures, Rehabilitation and Victim Support, (hereinafter SMPRAV) of the Catalan Ministry of Justice. Secondly, it points to the notion that an active function from the social and family circle of inmates as agents of change plays a crucial role in the assurance of successful social reintegration and re-education, in the avoidance of recidivism and in the delivery of victim protection. The paper highlights the role of social workers in leading these projects, within the framework of multidisciplinary teams, as well as the role of Criminal Enforcement Social Services (hereinafter, SSEP). Lastly, it sets out a family participation experience undertaken at Brians 2 prison as part of the MPiC.

Keywords: Participation, family, bonds, reintegration, avoidance of recidivism.

1. Introducció

El MPiC és un model d'organització i funcionament que el Departament de Justícia (s. d.) ha desplegat a les presons catalanes en els darrers anys i que descriu així:

fomenta la participació i la interacció de tots els agents de la institució i requereix la implicació de tots els professionals, entitats col·laboradores i de voluntariat, interns i famílies. (...) marca la creació d'un clima social i de convivència amb valors prosocials en les unitats residencials afavorint l'autonomia i promovent la participació de l'intern.

Així doncs, implica un canvi en l'organització dels serveis d'execució penal⁴ amb l'objectiu de reforçar el caràcter rehabilitador i reeducador d'aquests serveis. Aquest model vol anar més enllà de provocar canvis en el comportament delictiu, promovent que les persones internes s'integrin i formin part activa de la seva comunitat, com a ciutadans de ple dret.

Un dels objectius principals de l'aplicació d'aquest model és millorar la implicació i participació de les famílies en els processos de rehabilitació i reinserció social de les persones internes que es construeix sobre una de les evidències que la criminologia ha posat de manifest: la importància dels vincles familiars per afavorir la no-reincidència.

La literatura científica destaca el rol de les famílies com un agent clau en els processos de transició i reinserció a la comunitat de les persones que compleixen una pena privativa de llibertat. Així, "tant durant el període d'empresonament com en la transició a la llibertat i el postpenitenciari la família ocupa un rol central. Durant l'empresonament la família serà per molts empresonats una font essencial de suport" (Ibàñez Roig i Pedrosa Bou, 2017, p. 3.) Jardine (2017) assenyala que cal promoure més el contacte familiar mentre la persona està empresonada, i fer-ho no només a través de les visites familiars, les sortides programades i els permisos, sinó a través de les entrades de la família a la presó atès que pot crear noves oportunitats, no només per normalitzar les seves trobades sinó per reconèixer a les famílies en un rol actiu com a agents de canvi sense que, en cap cas, suposi un detriment de les obligacions de l'Administració Penitenciària.

Així doncs, l'objectiu de la guia que es presenta és orientar la intervenció del treball social en aquest àmbit, establint un marc teòric i metodològic que estableixi línies de treball. Cal tenir en compte que aquest ha de ser flexible per adaptar-se a la realitat social i organitzativa de cada centre.

L'article parteix del MPiC dels centres penitenciaris de Catalunya i desgrana quins són els agents bàsics que tenen relació amb la participació de les famílies. Fa una proposta pràctica d'accions que els centres poden desenvolupar per detectar necessitats socials en aquest àmbit; també proposa i explica projectes i/o actuacions per facilitar la participació de

4 Això és: centres penitenciaris, centres oberts i serveis socials d'execució penal.

les famílies i de les entitats socials (a través de les Taules de Participació Social⁵ (en endavant, TPS) dels centres o dels propis SSEP i, finalment, concreta quines són les funcions dels equips de treball social dins del model.

2. Contextualització

El marc de referència de la nostra proposta té, bàsicament, dues coordenades: d'una banda, l'existència d'un plantejament estratègic (el MPiC) que desplega l'administració penitenciària i que té com a objectiu el foment de la participació de les famílies i altres agents comunitaris de l'entorn de les persones privades de llibertat. En segon lloc, la importància que té l'entorn sociofamiliar de les persones internes en el seu procés de reinserció. Les famílies són agents de canvi que poden acompanyar processos de reinserció, i han de rebre un suport adequat. Entenem aquest procés com el període temporal que va des de la situació d'empresonament fins al retorn a la comunitat, a la vida en llibertat.

2.1. El MPiC: la participació de les famílies

El MPiC en la seva voluntat de millorar la convivència, el clima social i la participació de les persones internes, les seves famílies o entorns relacionals⁶ estableix que cal:

- Reduir la presonització i preparar la reincorporació de les persones internes a la comunitat com a ciutadans autònoms.
- Oferir experiències positives de vida sense violència que facilitin nous aprenentatges per a la convivència.
- Responsabilitzar les persones internes del seu procés i ajudar-les a tenir un rol actiu i compromès amb el seu projecte personal i en relació amb el seu entorn a partir d'experiències participatives que els suposin una referència vital.

La Guia metodològica del Model de participació i convivència (Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, 2021) i el MPiC indiquen quins són els agents responsables de cada acció, els mecanismes de participació als mòduls residencials de les presons i orienta la participació de

5 Les Taules de Participació Social (TPS) dels centres d'execució penal són espais de consulta i participació entre els centres i les entitats col·laboradores i de voluntariat que treballen amb l'objectiu de la reinserció social de persones sotmeses a mesures penals. Fomenten la participació ciutadana; difonen la realitat rehabilitadora de la política penitenciària; organitzen activitats, i gestionen programes de reeducació i reinserció.

6 Entenem com a família aquelles persones del nucli familiar o agents socials de suport (amics, entitats tutelars...) que aporten el suport necessari durant el període de privació de llibertat. Aquest suport es pot resumir en cinc tipus d'intervencions interrelacionades: emocional, instrumental, informativa, de companyia i de validació (Ibáñez Roig i Pedrosa Bou, 2017). La mirada que utilitzem en aquest text sobre aquest concepte parteix de la idea que existeixen diferents models familiars que es creen i recreen en funció del context sociocultural, les possibilitats socioeconòmiques, demogràfiques, i les opcions personals i ideològiques (Roigé, 2006).

les famílies. En aquest sentit, esmenta que famílies i entitats socials són dos dels agents del model. Estableix el següent:

La família, amb el suport i l'assessorament dels equips de treball social penitenciari, té un paper important en el procés de canvi de l'intern i en la consolidació dels objectius planificats en el Pla Individual de Treball: s'ha de donar suport als mateixos familiars com a agents de canvi (Departament de Justícia, s. d., p. 7).

Esmenta també que, a més, "la participació de les entitats en el procés de resocialització a través de les TPS⁷ permet l'establiment de xarxes de suport, tant dins com fora dels centres penitenciaris, les quals faciliten una correcta i progressiva transició de l'intern a la comunitat" (Departament de Justícia, s. d., p. 8).

Dins del marc de seguretat i reglamentari dels centres penitenciaris, aquesta nova forma de govern recomana disposar d'un document de referència que estableixi com s'ha de desenvolupar la participació de les famílies en el nou marc organitzatiu. Concretament que:

- Proposi i concreti com ha de ser la participació de les famílies de les persones internes en els diferents centres penitenciaris.
- Orienti la intervenció dels professionals que depenen dels SSEP⁸ en l'aplicació i execució de les mesures que formen part de les seves funcions tècniques, en el marc del treball multidisciplinari.
- Serveixi com a proposta de treball en l'aplicació del MPiC en la branca estratègica de la participació de les famílies.
- S'integri dins dels plans funcionals dels centres penitenciaris.
- Posi en valor el rol que poden desenvolupar els professionals del treball social en aquest context organitzatiu.

Les experiències desenvolupades fins al moment en aquest àmbit ens indiquen la necessitat de dedicar recursos professionals suficients. Conseqüentment, cal oferir a les famílies l'atenció i els recursos adequats per tal que puguin dur a terme aquest rol participatiu i això no impliqui una càrrega més al rol de suport als familiars interns que, a priori, acostumen a tenir assignat. A més a més, el suport de l'administració penitenciària

7 L'article 8 del Decret 329/2006, de 5 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya, parla de la participació ciutadana. Diu que per aconseguir la finalitat resocialitzadora encomanada al Departament de Justícia es preveu la participació ciutadana, entesa com un dret fonamental de la ciutadania. La participació s'ha de coordinar a través de les TPS en l'àmbit penal i penitenciari, que actua com a òrgan consultiu i de relació amb les entitats col·laboradores i de voluntariat que treballen en els processos de reinserció social a Catalunya. Busca donar resposta a les necessitats de cada part que la compona.

8 Entenem que han de ser els SSEP els serveis que han de liderar la dinamització de la participació de les famílies als centres penitenciaris, en tant que tenen assignada la funció d'atendre-les en el context dels processos d'execució penal, i en col·laboració estreta amb la resta de professionals dels equips multidisciplinaris i d'acord amb les estratègies i la idiosincràsia de cada centre penitenciari.

a les famílies hauria d'anar acompanyat d'un reconeixement d'aquestes com a agent actiu del procés de reinserció.

El MPiC implica l'assumpció d'un canvi cultural en l'organització penitenciària. Requereix, d'una banda, superar la idea de les famílies com a agents passius, beneficiaris d'ajudes o simplement consumidors de serveis i recursos per donar resposta a les necessitats.

2.2. Les famílies en l'execució penal

El procés de privació de llibertat produeix, per la seva pròpia idiosincràsia, un debilitament dels vincles familiars i socials de la persona interna en relació amb el seu entorn i això podria ser causa de l'inici de la conducta delictiva. Per aquest motiu, reforçar aquests vincles esdevé un factor de protecció en la comissió de conductes antisocials i antinormatives (Martí i Cid, 2015; Savolainen, 2009, citats a Enjuanes, 2020, p. 41). Per tant, la rehabilitació penitenciària implicaria millorar les competències personals de les persones privades de llibertat (Ahumada i Grandón, 2015; Morata, 2014, citats a Enjuanes et al., 2016, p. 23) i afavorir que l'intern pugui participar en activitats del seu entorn comunitari, a través del contacte continuat amb l'exterior (Martí i Cid, 2015; Savolainen, 2009, citats a Enjuanes, 2020, p. 41).

Cid Moliné i Martí Olivé (2011) assenyalen que les teories del desistiment del delicte destaquen la importància del vincle familiar, i la necessitat d'acompanyament i suport a les persones internes durant el procés penal de trànsit a la comunitat i postpenitenciari, i que ha de permetre el desenvolupament d'una nova identitat no delictiva que s'aglutini al voltant de tres eixos: laboral, personal i social.

Ara bé, també és cert que en "la recerca internacional apareixien dubtes sobre el rol de la família en el desistiment per les pròpies dinàmiques familiars que també poden frustrar aquests processos" (Cid Moliné et al., 2019, p. 8). Els autors de *La família com a catalitzadora del procés de desistiment i reincidència* (2019) recullen el treball dut a terme pel grup "Desistiment de la delinqüència i polítiques de reinserció" de la Universitat Autònoma de Barcelona, que assenyalen que "la prestació de suport també és una situació estressant per a les famílies i que, en determinats casos, pot generar situacions de conflicte. Així com el suport es veu vinculat al desistiment, el conflicte podrà ser un estímul negatiu" (Cid Moliné et al., 2019, p. 1). Així doncs, els autors assenyalen que la manera com el suport familiar es proporcioni i es gestioni per part de la persona que el rep pot arribar a produir dos processos totalment contradictoris i amb resultats ben diferents, atès que la família pot ser una font de narratives de desistiment gràcies al suport i atenció que presta, però també pot ser una font de tensió a causa de les dificultats socials i la pressió en què la família es troba com a conseqüència de l'encarcerament, que afecta molts àmbits: costos econòmics per l'increment de despeses i davallada dels ingressos, absència del rol parental per als fills i filles, problemes de salut mental, afebliment de les relacions, estigma i discriminació que senten moltes famílies, etc.

Els autors assenyalen que hi ha tres dimensions familiars interrelacionades on es gesten processos de desistiment: el suport familiar, la tensió viscuda i el conflicte familiar.

Les famílies perceben l'ajut al seu familiar, per un cantó, com un deure moral en el qual estan atrapades i, per una altra banda, la realització d'aquest suport és viscuda com a font de tensió que condueix a problemes relacionals a uns vincles ja afeblits per l'empresonament" (Cid Moliné et al., 2019, p. 6).

A això es pot sumar que les expectatives entre els membres de la família no coincideixin i l'encaix en la família durant el gaudiment de permisos sigui difícil i porti a conflictes. Donar suport és una tasca exigent que sovint demana sacrificis i pot generar tensions que poden derivar en conflictes que facin desaparèixer els efectes positius del suport. Per tant, les condicions socials en què les famílies senten que poden desenvolupar les seves tasques de suport als familiars que compleixen una pena privativa de llibertat és clau per a un acompanyament favorable al desistiment delictiu.

En aquest sentit, els treballadors socials en l'àmbit de l'execució penal són els professionals que han de conèixer els familiars o entorns relacionals i les seves intervencions han d'anar dirigides a la consecució d'una millora de les seves condicions de vida de manera que, arribat el moment de la incorporació progressiva de la persona privada de llibertat en el seu medi de convivència, aquest medi compti amb unes condicions i suports per part de les diferents administracions garants d'un acompanyament prosocial en el procés de trànsit a la comunitat.

El model de rehabilitació de les presons catalanes (Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat, 2011) ha centrat, històricament, les seves intervencions en la persona que ha comès un delictes basant-se en el sistema d'individualització científica fonamentat en criteris de la persona interna (personalitat, entorn social i familiar, delictiu, etc.), de manera que és en l'intern en qui recau la major part de responsabilitat del seu propi procés de reinserció. Ibàñez Roig i Pedrosa Bou (2018) assenyalen que el marc legal que envolta la pràctica penitenciària ha atribuït a les famílies un paper passiu en la reinserció (rarament les menciona, i quan ho fa les descriu com a subjectes en relació amb la regulació dels drets de les persones internes i amb un caràcter instrumental respecte a les necessitats de l'administració penitenciària). La llei tampoc preveu o regula una participació activa de les famílies durant la condemna que, a més, tingui en compte les seves necessitats. Tanmateix, les famílies adquireixen un verdader estatus d'agents de reinserció al ser equiparades amb els recursos comunitaris en tant que participen del procés de reinserció atès que reforcen vincles; proporcionen un suport de molt alt valor per fer front al procés penal en les seves diferents dimensions: emocional, econòmica, acolliment, acompanyament, supervisió (en establir límits per intentar protegir i allunyar l'individu d'aquestes fonts de risc) i detecció quan la persona

està passant per un mal moment, podent intervenir i ajudar la persona a mantenir un cert equilibri en la seva situació. Per tant, si bé la família no és reconeguda directament com a agent actiu en el procés de reinserció, sí que ho és de forma indirecta. El treballador social és el professional que ha d'estar a prop de la família per acompanyar-la en aquestes funcions que exerceix en el procés de reinserció. Aquesta responsabilització de les famílies en el procés de reinserció pot comportar riscos si implica un traspàs de la responsabilitat de l'administració penitenciària cap a les famílies, amb la qual cosa el suport de les famílies no seria un plus sinó un imperatiu.

D'altra banda, Ibàñez Roig i Pedrosa Bou (2018) afegeixen que cal tenir en compte que la protecció social continua dependent de la família com a productora i distribuïdora de benestar. L'arrelament del *familiarisme* a l'estat del benestar fa que la solidaritat familiar cobreixi importants llacunes no cobertes per les administracions públiques. En aquest context és necessari tenir present la importància de tenir en compte el gènere a l'hora d'analitzar la prestació de suport en l'impacte derivat de l'empresonament. Les seves conclusions assenyalen que les famílies:

- Provenen d'ambients afectius, però en contextos de desavantatge.
- Es produeixen variacions en la composició de les famílies durant l'empresonament.
- Existeix un debilitament dels vincles entre les persones internes, i en especial amb els seus fills i filles, les necessitats dels quals passen molt sovint desapercebudes en la societat.
- El suport és ofert per a un cercle petit i íntim, fonamentalment parelles i mares que tenen la categoria de referents familiars.

Parlem de les famílies, però hem de parlar sovint de dones que exerceixen el rol de cura, que tenen un paper central en la prestació de suport i són els punts de referència de les persones empresonades. Dones que amb freqüència conformen simetria amb les famílies monoparentals, moltes de les quals sense aquesta consideració, que suporten una enorme càrrega i pressió, sovint amb menors o persones dependents a càrrec, i que han de fer front a situacions econòmiques i socials complexes.

Per acabar, a la recerca de Cid Moliné et al. (2019) s'assenyala la falta d'acompanyament a les famílies en aquests processos, atès que reben poc suport de les administracions i organitzacions. Perquè la reintegració tingui èxit, cal assistir l'individu privat de llibertat, i també cal assistir de manera integral la comunitat on retorna, atès que la reinserció necessita la participació del capital social del territori i dels agents socials i comunitaris.

En molts països europeus existeixen entitats socials amb anys d'experiència que acompanyen les famílies i estan centrades a donar resposta i atendre les seves necessitats socials derivades de l'empresonament i són reconegudes per les respectives administracions penitenciaris⁹ L'activitat

⁹ Per ampliar informació, vegeu el document "Good Practice Collection" elaborat per l'Europris Family Relations Expert Group (2017).

de suport a les famílies de les experiències europees contrasta amb la situació a Catalunya, on la majoria d'entitats descriuen que:

la seva relació amb les famílies s'origina quan ho sol·liciten les pròpies persones empresonades a qui atenen i aborden problemàtiques de tipus pràctic com la impossibilitat de desplaçar-se als centres per realitzar les visites o els problemes d'interpretació de les condemnes (Ibàñez Roig i Pedrosa Bou, 2017, p. 19).

3. El treball social: impulsor de participació al sistema penitenciari

El model de rehabilitació de les presons catalanes (Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat, 2011) refereix que els professionals del treball social (que intervenen als centres penitenciaris i que s'organitzen al voltant dels SSEP) són els tècnics especialitzats en la intervenció familiar i acompanyament en els processos de transició a la comunitat. La seva intervenció està dirigida a detectar, diagnosticar, intervenir i avaluar les necessitats socials en persones que es troben privades de llibertat així com en el seu entorn familiar o relacional, tot de manera coordinada amb la xarxa comunitària.

D'altra banda, el *Protocol de Serveis Socials d'Execució Penal de Barcelona* (Departament de Justícia, 2005) assenyala que els seus objectius són:

- Afavorir la inserció social de les persones privades de llibertat o sotmeses a mesures alternatives.
- Disminuir les conseqüències produïdes per l'ingrés en un centre penitenciari en l'entorn familiar.
- Potenciar els factors protectors de qualitat de vida tant en l'interne com en la família o entorn relacional mitjançant mecanismes d'assessorament, informació, orientació i protecció amb la finalitat de reduir o prevenir factors de risc que poden influir en la reincidència delictiva.

Sobre el foment de la participació de grups i comunitats, Rivas Huesa (2002) assenyala dues idees: la primera és que el treball social ha de promoure la participació dels individus i dels grups estimulants i fomentant l'establiment de relacions conscients solidàries. La segona és que parlar de participació en treball social exigeix uns aclariments sobre els conceptes relacionats i sobre el marc en què aquesta participació s'inscriu. "Participar significa prendre part activa en alguna cosa que a una persona li interessa, però difícilment es pot participar en alguna cosa si no s'és autònom per prendre decisions" (p. 198).

En relació amb la participació democràtica, Martínez Navarro (1990) assenyala, d'una banda, que "la participació és un requisit metodològic en treball social, perquè treball social i democràcia coincideixen en el seu

valor bàsic: la llibertat fonamental de l'ésser humà per ser protagonista de la seva vida" (p. 69) i, de l'altra, que:

És una participació directa i immediata en la vida social que les persones poden contribuir a la formació d'idees i a la definició d'un ideal (...) com poden col·laborar en la determinació de les alternatives que donaran forma al seu futur" (p. 94).

A més, cal tenir en compte que el treball social requereix una comprensió global i multidimensional de les situacions socials. La intervenció des d'aquesta disciplina es duu a terme amb individus, famílies, grups i altres actors de la vida social. Una dimensió que va més enllà dels subjectes, tal com indica Barbero (2008) i, com esmenta Cortés (2014), la comunitat ha estat tradicionalment objecte d'intervenció del treball social.

En aquest sentit, el MPiC ofereix a les persones internes una *experiència participativa* amb capacitat de decisió (dintre del marc de seguretat i reglamentari) garant d'autonomia personal per participar en altres àmbits de la societat en tant que ciutadans. Per tant, la participació és una eina pedagògica vital. Les persones aprenen per i en els processos de participació amb l'estudi i el reconeixement de les relacions socials significatives.

Seguint amb Rivas Huesa (2002), aquesta senyala que en el treball social hi ha projectes en què la participació no es troba en el cor de l'estratègia, sinó en una perspectiva que es limita a la prestació i consum de serveis. Contràriament, altres situen la participació en el seu context concret, prenen com a punt de partida les desigualtats i busquen combinar la democràcia representativa i la democràcia directa amb l'objectiu d'influir en els processos de decisions. Aquests projectes es basen en un concepte de societat civil on el ciutadà és un interlocutor inalienable.

El MPiC i, en concret, la proposta que presentem, implica un punt d'inflexió cultural en la història de la institució penitenciària. Requereix, per un cantó, considerar els subjectes (persones internes i famílies) no com a agents passius beneficiaris d'ajudes i suport, sinó com a agents actius. Per un altre cantó, implica renunciar als tecnicismes que donen seguretat i fonamenten la idea que existeixen tècniques adequades per a cada problema social.

La revisió de la bibliografia existent al voltant de la metodologia d'intervenció en treball social ens permet afirmar que la disciplina disposa de tècniques i mètodes de treball adequats per a la intervenció comunitària i la promoció de la participació de grups socials. En aquest sentit, les primeres conceptualitzacions de la metodologia d'intervenció en treball social van establir l'existència de tres àmbits d'intervenció social, un dels quals és el comunitari (Colomer, 1979). Altres autors, com Barbero i Cortés (2005) o Lillo i Roselló (2001), estableixen metodologies de treball diferents, però que mantenen un tronc comú. També proposen eines de treball concretes per animar la participació i la dinamització de grups i comunitats, les quals formen part de la disciplina (Barbero i Cortés, 2005).

A més, el model de rehabilitació de les presons catalanes (Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat, 2011) té com a eix vertebrador el treball en equips multidisciplinaris, cosa que implica la participació dels professionals de tots els àmbits que intervenen en un centre penitenciari (educació social, tècnics penitenciaris, sanitat, formació, laboral, etc.). Conseqüentment, considerem que les intervencions que presentem a continuació s'han de desenvolupar en el marc del treball multidisciplinari. La promoció del rol participatiu de les famílies, liderada pel treball social, necessita anar acompanyada de la implicació de la resta d'agents que formen part del sistema.

4. Guia per a la participació de les famílies

Entenem que hi ha cinc àmbits en els quals es poden desenvolupar projectes de participació adreçats a familiars. A partir d'aquesta agrupació, es presenten algunes accions i projectes que ja funcionen en algun dels centres penitenciaris catalans; altres que estan en estudi/preparació i altres que són propostes encaminades a donar resposta a realitats familiars/socials presents en aquest àmbit de treball. Entenem la següent proposta com una guia metodològica per orientar la intervenció dels professionals del treball social, una guia que ha de ser flexible per adaptar-se a la idiosincràsia de cada servei i a cada realitat organitzativa i social concreta.

4.1. En l'àmbit del tractament

Taula 1. Projectes en l'àmbit del tractament

Tipus d'intervenció	Descripció	Objectius principals
Protocol d'Intervenció Conjunta amb Famílies (PICFA).	Protocol d'activació d'espais d'intervenció conjunta amb persones internes, famílies i els professionals dels centres. Permet organitzar trobades d'interns, famílies i professionals per treballar, en aquests espais, objectius del pla de treball.	<ul style="list-style-type: none"> - Acompanyar i orientar les famílies i/o referents socials. - Oferir un espai de diàleg conjunt als familiars i/o referents socials (intern – família – equips multidisciplinaris). - Donar a conèixer a les famílies i/o referents socials tots els elements que entren en joc en el procés de tractament, per tal de fer-los sentir part activa.

Compartint la pràctica professional

Proposta per a la participació de les famílies d'interns de centres penitenciaris a Catalunya.
Posant en valor el rol de les famílies

<p>Programa Marc d'Intervenció Grupal amb Famílies (PMOC).</p>	<p>Programa d'intervenció grupal amb famílies de persones privades de llibertat.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Atendre necessitats familiars derivades de l'ingrés a presó i del procés de tractament/rehabilitació. - Establir un vincle professional de confiança i suport per tal de vincular-los al procés penitenciari de l'intern. - Motivar les famílies i referents a participar en el procés penitenciari i en els programes de tractament. - Facilitar estratègies d'afrontament adequades per prevenir la reincidència delictiva. <p>Explicar el procés d'externalització i adaptació progressiva al medi extern. Donar a conèixer la xarxa de recursos comunitària.</p>
<p>Pla de transició de la presó a la comunitat i programes de suport a la llibertat definitiva.</p>	<p>Conjunt d'actuacions professionals dirigides a preparar el trànsit entre el medi tancat i el medi obert o la llibertat definitiva (intervenció grupal).</p>	<p>- Preparar el procés de transició entre l'internament i la vida en llibertat.</p>
<p>Projectes de comunicacions entre famílies i persones internes (videoconferències).</p>	<p>Tres tipus de videoconferència:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Videoconferències entre persones internes en CP o centres educatius de justícia juvenil. 2. Videoconferències entre persones internes i familiars que viuen a l'estranger. 3. Videoconferències entre persones internes i familiars per raons socials a les seus dels SSEP. 	<p>- Facilitar el manteniment del contacte i vincles sociofamiliars de les persones privades de llibertat.</p>

Font: Elaboració pròpia.

4.2. Participació en els òrgans de decisió i/o activitats a les unitats residencials dels centres penitenciaris:

Taula 2. Projectes a les unitats residencials

Tipus d'intervenció	Descripció	Objectius principals
<p>Referents d'acollida adreçats a informar i atendre els familiars abans que les persones que ingressen en un CP o immediatament després mitjançant la implementació de la figura de referent d'acollida.</p> <p>Programa marc de treball social grupal amb famílies (Departament de Justícia, 2018), en concret, el subprograma Famílies d'interns primaris.</p>	<p>Conjunt d'actuacions adreçades a informar i acollir en relació amb el procés penitenciari, organització dels centres, professionals de referència, etc.</p> <p>Podrà incloure's la visita dels familiars als interns dels centres penitenciaris.</p>	<p>Informar, orientar i assessorar sobre el funcionament dels processos d'execució penal a persones internes i les seves famílies.</p> <p>Promoure el coneixement sobre els centres d'execució penal a persones alienes a l'àmbit.</p>
<p>Comissions de les unitats residencials.</p>	<p>Els professionals del treball social hauran de participar en les comissions de les unitats residencials quan hi hagi temes a l'ordre del dia relacionats amb la seva competència tècnica.</p> <p>Podrà incloure's la participació de les famílies de persones internes.</p>	<p>Promoure la participació de les persones internes i de les seves famílies en el funcionament ordinari de les unitats residencials (mòduls).</p>
<p>Reforçadors de la convivència i ambientals.</p>	<p>Fa referència a les diferents activitats que tenen com a objectiu principal reforçar els vincles entre les persones internes i els seus familiars, organitzades dins de les unitats residencials.</p> <p>Exemples d'activitats d'aquest tipus:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Visites i coneixement del funcionament de les unitats residencials. 2. Trobada entre delegats de mòdul amb les seves famílies. 	<p>Reforçar els vincles relacionals entre les persones internes i les seves famílies.</p> <p>Informar, orientar i assessorar els familiars de persones internes sobre el funcionament de les unitats residencials.</p> <p>Celebrar dates socialment i simbòlicament significatives.</p>

Font: Elaboració pròpia.

4.3. Activitats transversals del centre

Taula 3. Activitats transversals del centre

Tipus d'intervenció	Descripció	Objectius principals
Participació de les famílies en les activitats que organitza el centre.	<p>Fa referència a aquelles activitats que s'organitzen al centre penitenciari en les quals pot valorar-se l'assistència i participació activa de les famílies en l'organització i gestió de l'activitat.</p> <p>Exemples:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Festa de la Mercè, Nadal. - Festa de final de curs de l'Escola d'Adults. - Fira d'Entitats. - Dia de les Famílies. - Festa de Reis. - Dia del Pare. - Xerrades i tallers. - Taules rodones. 	<p>Reforçar els vincles relacionals entre les persones internes i les seves famílies.</p> <p>Informar, orientar i assessorar els familiars de persones internes sobre el funcionament de les unitats residencials.</p> <p>Celebrar dates socialment i simbòlicament significatives.</p> <p>Promoure i facilitar l'exercici de rols parentals a les persones internes.</p>

Font: Elaboració pròpia.

4.4. Participació de les famílies a les taules de participació social dels centres penitenciaris

Taula 4. Projectes de participació de les famílies a les TPS

Tipus d'intervenció	Descripció	Objectius principals
Participació de les famílies a les TPS de 2n nivell.	<p>Un representant de les famílies dels interns podrà participar en la taula de participació social com a agent actiu. Els centres penitenciaris, juntament amb els professionals del treball social, hauran de promoure i facilitar l'autoorganització de les famílies per l'elecció dels seus representants per mitjans democràtics.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Promoure l'extensió de la representació i de la cultura democràtica. - Promoure l'autoorganització de les famílies. - Informar, orientar i assessorar els familiars de persones internes sobre el funcionament dels centres d'execució penal.

Font: Elaboració pròpia.

4.5. Programes que facilitin la continuïtat de l'exercici dels rols familiars

Taula 5. Projectes d'exercici dels rols familiars

Tipus d'intervenció	Descripció	Objectius principals
Actuacions en el marc del reglament penitenciari.	Promoure l'ús de les diferents possibilitats que ofereix el reglament per proposar mesures que facilitin l'exercici dels rols familiars. ¹⁰	Reforçar els vincles relacionals entre les persones internes i les seves famílies. Facilitar l'exercici dels rols de pare o mare.
Projectes desenvolupats als centres penitenciaris orientats al reforç del desenvolupament dels rols familiars. Programes de responsabilitat parental positiva.	Fa referència a totes aquelles actuacions que s'organitzen als centres penitenciaris, aprofitant els espais disponibles. Gestió de la ludoteca. Programa de suport escolar. Activitats i adequació d'espais en el departament de comunicacions que facilitin el rol parental: - Dotació de material didàctic i facilitador de la relació. - Adequació d'espais oberts de jocs comuns. - Millores ambientals en els espais de vis a vis. Activitats d'espais exteriors. - Celebració d'aniversaris.	Reforçar els vincles relacionals entre les persones internes i les seves famílies, en especial amb els fills i filles menors d'edat. Facilitar l'exercici dels rols familiars.

Font: Elaboració pròpia.

4.6. Funcions dels treballadors socials

Els professionals del treball social, amb la col·laboració de la resta de professionals de l'equip multidisciplinari, establirà estratègies d'intervenció amb les famílies, en funció de l'avaluació de necessitats feta

¹⁰ Exemples: tutories i activitats escolars; acompanyament a visites mèdiques de familiars; participació en activitats comunitàries familiars; activitats esportives, cura de familiars, activitats domèstiques, etc.

prèviament. Tindrà en compte les demandes presentades per les persones internes i les seves famílies.

En aquest sentit, els treballadors socials centraran les seves accions, dins el MPiC, en:

- Fer el rol d'enllaç entre els centres penitenciaris, l'entorn familiar i els recursos i serveis comunitaris.
- Promoure espais d'intervenció conjunta amb les famílies en els processos de tractament de les persones internes: elaboració i implementació dels programes d'intervenció individuals, activació d'espais d'intervenció individuals, grupals i comunitaris.
- Organitzar intervencions amb les famílies per iniciar el procés de reintegració social a través de les sortides.
- Liderar les intervencions de la transició a la vida en llibertat definitiva orientant, informant i assessorant.
- Facilitar les derivacions, l'accés i les coordinacions als recursos i serveis de la xarxa comunitària.
- Valorar i facilitar la participació de les famílies i/o referents socials de les persones internes en les activitats que s'organitzen als centres penitenciaris.
- Valorar, facilitar i dinamitzar la participació de les famílies i/o referents socials de les persones internes en les activitats que s'organitzen als centres penitenciaris tant transversalment com en les unitats residencials.

5. Una experiència de participació amb famílies al centre penitenciari Brians 2

En diverses unitats residencials del centre penitenciari Brians 2 estan consolidats i funcionen amb regularitat els consells de mòdul. Les famílies dels interns tenen l'oportunitat de visitar dos cops l'any les unitats residencials on es desenvolupa el MPiC. En la preparació d'aquesta visita de *portes obertes*, hi participen totes les persones internes, tinguin família o no, i són elles mateixes qui mostren als seus familiars on i com viuen. Aquestes visites tenen els següents objectius:

- Reforçar els vincles entre família-interns-professionals de l'equip multidisciplinari.
- Informar les famílies.
- Reduir el sentiment d'ansietat i d'incertesa que provoca l'estada d'un familiar en un centre penitenciari.
- Mostrar la tasca dels tècnics especialistes de presons, encarregats de la vigilància, en la seva vessant professional centrada en l'atenció a les persones. Aquesta figura és clau per dur a terme qualsevol acció participativa.

En aquest sentit, al mòdul 7 del centre va desenvolupar-se un projecte pilot de participació de les famílies en els consells de la unitat residencial.

L'objectiu d'aquesta prova pilot era que les famílies:

- Coneguessin el funcionament dels consells perquè s'integressin en la seva dinàmica.
- Identificar i iniciar propostes participatives, raonables i viables dins el marc normatiu i de seguretat propi d'un centre penitenciari, a fi que entre totes les parts concretéssim com havia de ser la participació.
- Reforçar la convivència i la millora ambiental a la unitat residencial.

Així doncs, en el marc d'una de les visites de famílies a la unitat residencial, al desembre del 2018 es va emplaçar les famílies a participar en els consells de mòdul. De 62 famílies que van visitar el mòdul, 26 van mostrar-se interessades. Atenent el grau de compromís i disponibilitat dels participants, es va crear un grup motor (persones amb un elevat grau de compromís i disponibilitat) i un grup rotatiu (persones amb menys grau de compromís i disponibilitat).

Entre febrer i desembre de l'any 2019, les famílies es van sumar un cop al mes als consells de la unitat on s'arribaven a acords per ajudar i col·laborar amb les persones internes a assolir els seus objectius en les activitats proposades i en la gestió del dia a dia de la unitat, fixades en l'ordre del dia de les reunions.

Aquesta col·laboració va ampliar-se al llarg de l'estiu. Les famílies es van oferir per definir, crear i liderar activitats d'acord amb les seves habilitats. La idea central era organitzar i dirigir les activitats a partir de les seves capacitats i interessos amb un eix temàtic que orientés i donés coherència al contingut. En aquesta ocasió va triar-se el mar com a eix temàtic i van organitzar-se vuit sessions de contingut divers:

- Club de lectura: *Moby Dick*.
- Cinefòrum.
- Nutrició i cuina creativa.
- Documental i debat.
- Taller de dibuix.
- Scrapbooking.
- Taller de filosofia.
- Concert de violoncel.

Les activitats dirigides pels familiars van comptar amb una alta participació de les persones internes i la col·laboració d'entitats socials.

La valoració global de l'experiència, tant per part dels professionals com dels familiars i els interns, va ser molt positiva. Les activitats organitzades de forma regular i en aquest format participatiu van ajudar a generar a la unitat residencial un clima de convivència positiva, col·laboració i ajuda mútua entre les persones internes. En les dinàmiques d'avaluació

de l'experiència que va tenir lloc entre professionals interns i familiars van identificar-se els següents beneficis: la transparència, la confiança, la participació, l'equip, el compromís, l'alegria, la normalització i la comunitat.

6. Conclusions

Els professionals del treball social són els tècnics especialitzats en la intervenció familiar i acompanyament en els processos de transició a la comunitat. Històricament, aquests han estat conscients que el suport social i familiar quan les relacions són saludables són factors protectors de primer ordre i claus en el procés de reinserció. La seva inclusió en el procés de reinserció, al costat de la col·laboració de la xarxa comunitària i les entitats socials col·laboradores, de voluntariat i especialitzades permet capacitar i apoderar la família per ser un agent actiu de primer ordre.

La família, com hem vist, pot ser un catalitzador del procés de desistiment del delictes, però alhora les mateixes dinàmiques familiars també poden frustrar aquests processos si no reben el suport adient.

És en aquest espai d'intervenció on el treballador social ha de jugar un rol clau. Com s'ha apuntat anteriorment, aquests professionals tenen l'encàrrec de conèixer la situació social de la família i/o entorn relacional dels interns. El treball social, amb l'aval i suport necessari de l'administració penitenciària, ha de fer un pas endavant per dur a terme no només les funcions que ja té assignades, sinó també liderar nous projectes de participació de les famílies que les ressituïn en un context que, fins fa poc temps, els ha atorgat un rol passiu. Aquesta participació de les famílies ha d'anar acompanyada d'ajuts econòmics, una atenció i una informació acurada.¹¹

La professió disposa de les eines metodològiques i tècniques necessàries per dinamitzar i organitzar processos participatius com els que es proposen. Així mateix, el treball social ocupa una posició estratègica en l'impuls de la participació de les famílies en el medi penitenciari, atès que disposa de l'encàrrec organitzatiu d'atendre-les i el d'intervenir en els processos de transició a la comunitat, en coordinació amb els recursos i serveis de la xarxa comunitària.

D'altra banda, és important tenir en compte que una proposta com la que es presenta ha de poder adaptar-se a la idiosincràsia de cada centre penitenciari i donar resposta a les necessitats socials dels seus usuaris. Per aquest motiu, i en el marc de la intervenció multidisciplinària, ha de tenir un plantejament flexible.

Per acabar, entenem que una proposta com la que presentem hauria de formar part d'una estratègia més ampla d'intervenció i atenció a les famílies de persones privades de llibertat. Aquesta estratègia hauria de

¹¹ Per millorar aquest punt, una proposta passa per crear referents professionals d'acollida per a les famílies en cada equip de treball social assignat als centres penitenciaris. La seva funció seria la d'informar de forma immediata i acurada dels dubtes que es presenten davant l'inici d'un procés de privació de llibertat.

tenir en compte la complexitat de la realitat penitenciària, així com la diversitat de necessitats de les seves persones usuàries, i ser reflex de com els serveis d'execució penal volen atendre la realitat social d'aquest àmbit de les polítiques socials.

Referències bibliogràfiques

- Barbero, J. M. (2008). *El treball social en acció. Mètode i autogestió de la pràctica professional*. Impuls a l'acció social.
- Barbero J. M., i Cortés, F. (2005). *Trabajo Comunitario, organización y desarrollo social*. Alianza Editorial.
- Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. (2021). *Guia metodològica del Model de participació i convivència (MPiC)*. Generalitat de Catalunya. Recuperat 19 abril 2022, de http://cejfe.gencat.cat/web/.content/home/publicacions/debat/Debat_a_bat_guia_MPIC_abril_2021_cat.pdf
- Cid Moliné, J., i Martí Olivé, J. (2011). *El proceso de desistimiento de las personas encarceladas. Obstáculos y apoyos*. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya. UAB. Recuperat 19 abril 2022, de https://ddd.uab.cat/pub/worpaper/2011/132424/prodesper_a2011iSPA.pdf
- Cid Moliné, J., Encarnación de la Ordóñez, E., Pedrosa Bou, A., i Ibàñez Roig, A. (2019). La família com a catalitzadora del procés de desistiment i reincidència. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya. Recuperat 19 abril 2022, de <http://cejfe.gencat.cat/ca/recerca/catalogo/crono/2020/familia-catalitzadora-reincidencia/>
- Colomer, M. (1979). El Método en el Trabajo Social. *Revista de Treball Social*, 75, 6-11.
- Cortés, F. (2014). La potenciació del treball comunitari com a estratègia per reafirmar el compromís social del treball social. *Revista de Treball Social*, 203, 23-35.
- Decret 329/2006, de 5 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya. DOGC núm. 4714 (2006).
- Departament de Justícia. (s. d.). *Programa marc del model de participació i convivència dels centres penitenciaris de Catalunya*. Generalitat de Catalunya. Recuperat 19 abril 2022, de http://justicia.gencat.cat/web/.content/home/ambits/reinsercio_i_serveis_peni/serveis_penitenciaris/participacio-convivencia/participacio_convivencia_cp.pdf

- Departament de Justícia. (2005). *Protocol dels Serveis Socials d'Execució Penal*. [Document intern]. Àrea de Serveis Socials d'Execució Penal en l'àmbit territorial de Barcelona Àrea, Generalitat de Catalunya.
- Departament de Justícia. (2018). *Programa marc de treball social grupal amb famílies*. Programa Compartim de Gestió del coneixement del Departament de Justícia. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Comunitat Treball social en l'àmbit penal. Generalitat de Catalunya. Recuperat 19 abril 2022, de http://justicia.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/llobres_per_colleccio/col_leccions_actives/programa_compartim/pc-18-programa-treball-social-families.pdf
- Enjuanes Llop, J. (2020). *Hacia la construcción de las bases de un modelo de ejecución penal en base al concepto de ciudadanía activa. Estudio de tres casos en el sistema de ejecución penal español y catalán*. Universitat Rovira i Virgili.
- Enjuanes Llop, J., Escribano, X., i Sánchez, J. (2016). La Pedagogía Social Comunitaria como modelo de intervención socioeducativa en Centros Penitenciarios. Dins T. Morata (Coord.), *Pedagogía Social Comunitaria y Exclusión Social* (p.11-114). Editorial Popular.
- EuroPris Family Relations Expert Group. (2017). *Good Practice Collection Family Relations*. Europris. Recuperat 19 abril 2022, de <https://www.euopris.org/file/expert-group-family-relations-good-practice-collection/>
- Ibàñez Roig, A., i Pedrosa Bou, A. (2017). *El paper de les famílies en la reinserció de les persones que surten de la presó*. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya. Recuperat 19 abril 2022, de <http://cejfe.gencat.cat/ca/recerca/cataleg/crono/2018/paper-families-reinsercio/>
- Ibàñez Roig, A., i Pedrosa Bou, A. (2018). Cárcel y familiarismo: ¿Usamos a las familias como agencias de reinserción? *Encrucijadas. Revista Crítica de Ciencias Sociales*, 16(a1604), 1-18. <https://recyt.fecyt.es/index.php/encrucijadas/article/view/79163>
- Jardine, C. (2017). Constructing and maintaining family in the context of imprisonment. *British Journal of Criminology*, 58(1), 114-131. <https://doi.org/10.1093/bjc/azx005>
- Lillo, N., i Roselló, E. (2001). *Manual para el Trabajo social comunitario*. Ediciones Narcea.
- Llei orgànica 1/1979, de 26 de setembre, general penitenciària, BOE núm. 239 § 23708 (1979).
- Martínez Navarro, E.G. (1990). Autonomía y solidaridad para una democracia participativa. *Documentación social*, 80, 69-94.

- Reial Decret 190/1996, de 9 de febrer, pel qual s'aprova el reglament penitenciari. BOE núm. 40 § 3307 (1996).
- Rivas Huesa De, M. J. (2002). *Manual de Trabajo Social*. Universitat de València.
- Roigé, X. (2006). *Familias de ayer, familias de hoy: continuidades y cambios en Cataluña*. Icaria.
- Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat. (2011). *El model de rehabilitació a les presons catalanes*. Direcció General de Serveis Penitenciaris, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya. Recuperat 19 abril 2022, de http://justicia.gencat.cat/web/.content/enllacos/pdf/model_rehabilitacio_presons_catalanes.pdf